

PLATSENS SANNING. PERFORMATIVITET OCH GRÄNSDRAGNINGAR I TORNEDALSK LITTERATURHISTORIA OCH GRAMMATIK

Anne Heith

Att Sverige sedan gammalt är ett flerspråkigt och multietnisk land tenderar att glömmas bort då kulturell, etnisk och språklig mångfald ensidigt förbinds med invandring som ägt rum relativt nyligen. En variant av detta slags glömska återspeglas i Sverigedemokraternas retorik som producerar myten om att Sverige en gång varit ett etniskt, språkligt och kulturellt homogent land. Denna bild är inte sann, men för att motbilder ska få genomslag skulle mer uppmärksamhet behöva ägnas åt de historiska minoriteterna. En av dessa är tornedalingarna, vilkas status ändrades radikalt då gränsen mellan Sverige och Finland etablerades 1809 efter kriget mot Ryssland. I och med fredsfördraget blev Finland ett ryskt storfurstendöme och den tornedalska befolkningen splittrades av den nya nationsgränsen. Ett gammalt tornedalskt kulturlandskap på båda sidorna av gränsälvarna kom att höra till olika stater. Detta är en aspekt av den kulturella komplexiteten i det nordliga gränsområdet. Tornedalingarna på den svenska sidan av gränsen är idag en etnisk och språklig minoritet i Sverige, medan tornedalingarna på den finska sidan av gränsen uppgår i en större finsk nationell gemenskap. Samtidigt finns det något specifikt tornedalskt relaterat till den form av kulturella överlappningar som kan finnas i gränsområden där olika språk och traditioner möts och blandas (se Heith 2007 & Heith 2009). Sedan 2000 är tornedalingarnas språk meänkieli ("vårt språk") ett officiellt minoritetsspråk i Sverige. När den kulturella mobiliseringen påbörjades bland tornedalingar i Sverige ett par decennier tidigare var lanseringen av det egna språket ett viktigt led. Då började man använda termen "meänkieli" i stället för "tornedalsfinska". Enligt *Norrländsk Uppslagsbok* kan ordets första förekomst i tryck härledas till en krönika i *Haparandabladet* på tidigt 1980-tal (Edlund 1995, 147). Enligt en annan källa användes termen först i tryck i informationsbroschyrer från Länskolnämnden som skickades till tornedalska hem på 1970-talet. Dessa erbjöd undervisning i meänkieli i tornedalska skolor (Elenius 2006, 298). Skapandet av en etnisk identitet som särskiljer tornedalingar från etniska svenskar är ett centralt inslag i den kulturella mobiliseringen. För tornedalingar, liksom för andra etniska grupper, fungerar språket som en etnisk markör. Det gör även andra kulturella uttryck, såsom litteratur och historia.¹

En av pionjärerna inom den tornedalska kulturella mobiliseringen, Bengt Pohjanen, uppmärksammade tidigt sambandet mellan språk- och identitetsförlust. Dikten "Jag är född utan språk" publicerades första gången i den ekumeniska kulturtidskriften *Vår lösen* år 1973. Senare har Pohjanen återanvänt den som inledning till grammatikboken *Meänkieli rätt och lätt* från 2005. Dikten består av sex orimmade strofer av varierande

¹ I denna artikel fokuseras skapande av alternativa, lokala sanningar med hjälp av teorier om performativitet och gränsdragningar. Temat diskuteras utifrån andra utgångspunkter och med fokus på annat material i de arbeten som nämns i litteraturlistan, "Under publicering".

längd. Det lyriska jaget uttrycker känslan av att vara berövad sin röst och identitet. Strof två lyder:

Jag är uppväxt vid gränsen
i korseld mellan två språk
som piskat min tunga
till stumhet (Pohjanen & Muuli 2005)

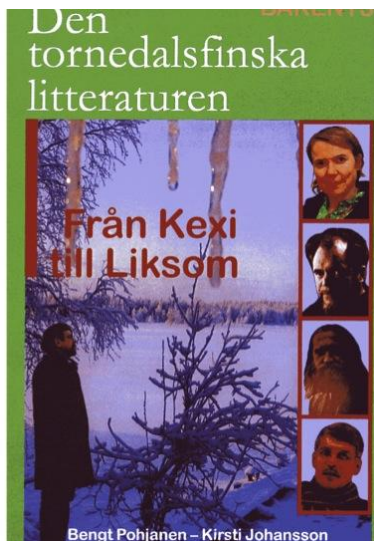
Dikten slutar med konstaterandet: ”Jag är berövad min legitimation”.

I en lokal kontext, som betraktats som periferi i förhållande till nationalstatens centrum, fyller markörer för tornedalsk etnicitet en särskiljande funktion. I denna lokala kontext skapar tornedalingar sig själva som etnisk kategori genom kulturproduktion som performativt producerar berättelser om vilka de är. Begreppet ”performativitet” har använts på olika sätt inom olika discipliner. Centralt är att performativitetsteorier fokuserar vad yttranden åstadkommer. Enligt språkfilosofen J. L. Austin, som brukar anges som den som introducerade idén om talhandlingars performativitet i *How To Do Things With Words*, kan språkliga utsagor påverka känslor, identiteter och även frambringa något helt nytt. Från språkvetenskap spreds idén om språkliga och andra typer av utsagors performativitet till etnologi, teatervetenskap och en mängd andra discipliner (Singer 1959; Schecher & Turner 2002; Hall K. 2000). Judith Butler är kanske den teoretiker som under de senaste decennierna bidragit mest till att performativitetsbegreppet spridits till olika forskningsgrenar. Speciellt hennes fokus på att genus inte är någon essentiell kategori, utan något som produceras genom individers handlingar (”performances”) har inspirerat forskare att undersöka hur även andra kategorier skapas genom performativa handlingar (Butler 1990; Felluga; Lloyd 1999). I denna artikel ska skapandet av tornedalsk etnicitet i litteraturhistoria och grammatik belysas.

Utifrån ett postkolonialt perspektiv kan frambringandet av alternativ historieskrivning förstås som en strävan efter upprättelse och att skapa sig själva på nytt. Processen kan också relateras till den motsägelsefulla berättelsen om globaliseringens konsekvenser. Å ena sidan anses det att världen krymper och att kulturella gränser överskrids eller försvinner. Å andra sidan befästs gränser mellan nationer, kulturer och religioner på nytt. En följd har blivit att ”[h]embygd och ursprung blir allt viktigare som meningskällor och identitetsmarkörer.” (Jonsson 2001, 10). Den här artikeln kommer att diskutera vilka skillnader som framställs som betydelsefulla för att avgränsa en specifik tornedalsk litteraturhistoria och grammatik från en svensk majoritetskultur. Frågan som kommer att belysas är: ”Vad är det för platsens sanningar som gör anspråk på att beskriva världen som presenteras i tornedalsk litteraturhistoria och grammatik?”

Den tornedalsfinska litteraturen

Den tornedalska litteraturens historia på svenska har publicerats i två band. *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* av Bengt Pohjanen och Kirsti Johansson publicerades av Barents Publisher 2007 (Pohjanen & Johansson 2007).

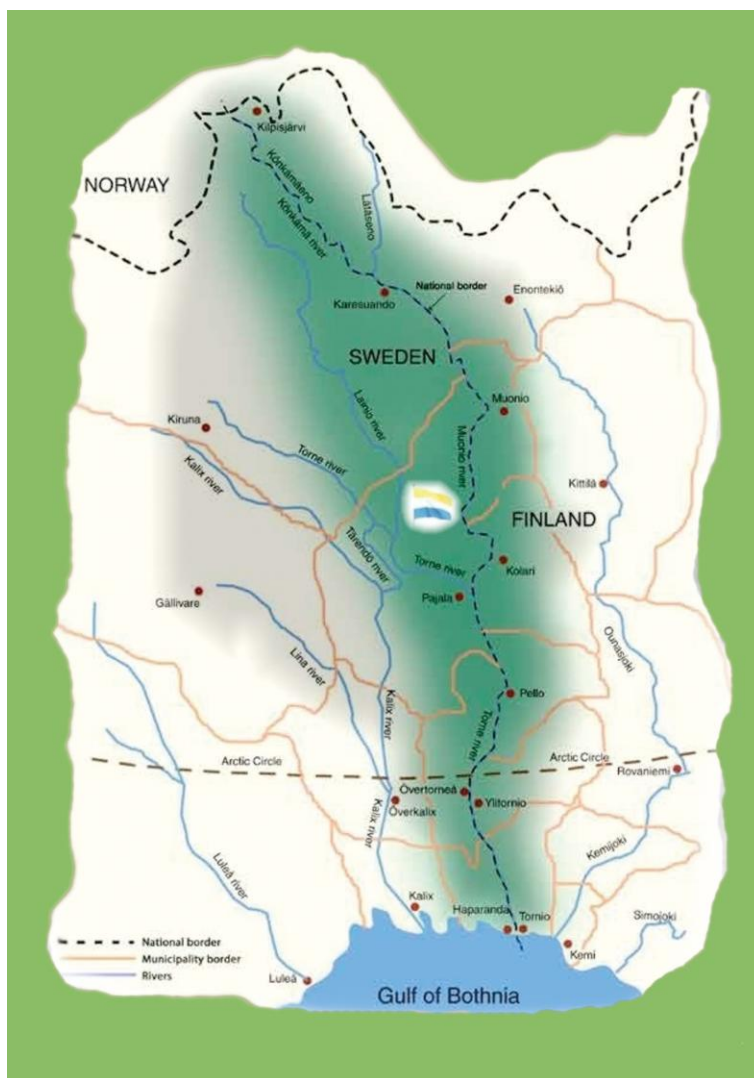
Omslagsbild till *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* av Bengt Pohjanen och Kirsti Johansson

Två år senare publicerades band två, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kalkkimaa till Hilja Byström*, av samma författare och på samma förlag (Pohjanen & Johansson 2009). Valet av etnonymen ”tornedalsfinsk” kan tyckas förvånande eftersom den officiella termen som används är ”tornedalsk”. År 1981 grundades Svenska tornedalingars riksförbund och då valdes etnonymen ”tornedaling” och adjektivet ”tornedalsk”, vilka är de termer som används i officiella sammanhang idag. Lars Elenius påpekar i en studie av samer och finskugriska minoriteter i norr att den gamla gruppbeteckningen ”finne” ersatts av ”tornedaling” (Elenius 2006, 36). Beteckningen ”finne” representerar en kategorisering av ”periferins invånare” som gjorts utifrån centrets måttstock. Termen ”tornedaling”, däremot, är ett uttryck för hur ”periferins” människor önskar beteckna sig själva. Adjektiven ”tornedalsk” respektive ”tornedalsfinsk” återspeglar det förhållande att beteckningen ”tornedalsfinsk” kan vara kontroversiell bland svenska tornedalingar (Marklund 1993). Somliga förknippar beteckningen ”finne” med exkluderande praktiker som nekat tornedalingar tillträde till en svensk föreställd nationell gemenskap.

Benedict Anderson driver i *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* tesen att nationer kan förstås som ”föreställda gemenskaper”, ”imagined communities”. En av hans poänger är att i princip alla gemenskaper som utgörs av människor som inte är personligt bekanta med varandra är föreställda: ”In fact, all communities larger than primordial villages of face-to-face contact (and perhaps even these) are imagined.” Han påpekar att gemenskaper, ”communities”, inte bör klassificeras utifrån huruvida de är falska eller ”genuina”, utan utifrån hur de föreställs, ”the style in which they are imagined” (Anderson 2006, 6).

Det är inte utan betydelse att Pohjanen och Johansson väljer att använda beteckningen ”tornedalsfinsk” i den första tornedalska litteraturhistorien som publicerats på svenska i Sverige. Språket i båda volymerna är huvudsakligen svenska, men det finns även stycken på meänkieli. Detta indikerar att böckerna huvudsakligen vänder sig till

svenskspråkiga läsare. Detta till trots finns det en stark betoning av ”finskhet” i de båda volymerna. Det reflekteras av bruket av termen ”tornedalsfinsk” i titlarna, av det faktum att tornedalska författare från båda sidorna av svensk-finska gränsen presenteras och av illustrationen på omslagets baksida, som föreställer en karta av Meänmaa (Heith 2009b, 209-221).

Karta över Meänmaa. ordagrant ”Vårt land”, återgiven på baksidan av omslaget till *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* av Bengt Pohjanen och Kirsti Johansson

Kartan

Det finns en tradition av att använda kartor för att skapa föreställningar om ”världens centrum” där makten att representera finns. Stefan Jonsson diskuterar denna funktion med exempel på kartor som framställer spanjorernas erövring av Tenochtitlán, nuvarande Mexico City. En av kartans funktioner är att befästa kontroll över de områden som

representeras. Kartan skapar också centrum och periferier: ”centrum kännetecknas av att det ackumulerar kunskap om periferin och att centrum gör anspråk på att representera periferin med vetenskaplig precision” (Jonsson 2001, 30). En annan av kartans funktioner är att den fungerar som en samlande symbol för en föreställd gemenskap. Då Pohjanen och Johansson använder sig av en karta över Meänmaa, med en avbildning av Meänmaas flagga i centrum, är det en reaktion mot representationer framställda under historiens gång, vilka skapat Meänmaa som periferi. I den kulturella mobiliseringens kontext fungerar kartan och flaggan som symboler för en tornedalsk kulturell gemenskap. Bruket av dem exemplifierar en performativ strategi som syftar till att skapa ny kunskap och ett rum där platsens sanning kan synliggöras.

Meänmaa framställs som ett område med diffusa konturer på båda sidorna av 1809 års gräns. Små röda prickar utspridda över området markerar de presenterade författarnas födelseorter. Kartor, gränser och flaggor är traditionella symboler som används för att skapa vi-känsla. Pohjanen och Johanssons bruk av dessa fungerar som markörer, som särskiljer det tornedalska från såväl det svenska som det finska. Framhävandet av finskhet innebär inte att den tornedalska kulturen, litteraturen och språket framställs som identiska med finsk majoritetskultur. I en bok utgiven på svenska i Sverige fungerar det i stället särskiljande i förhållande till en homogeniserande svenskhet som utgår från den etniska majoriteten som en (ofta) implicit norm.

L’Ugritude

I *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Keksi till Liksom* presenteras sex författare: Antti Keksi, Timo K. Mukka, Oiva Arvola, Bengt Pohjanen själv, Rosa Liksom och Bengt Kostenius.² Pohjanen och Johansson har delat upp skrivandet och det anges vem som står för de olika kapitlen. Ett kort förord av Kristi Johansson följs av introduktionen ”Litteraturen i Meänmaa” av Bengt Pohjanen. Därefter är innehållet indelat i tre huvuddelar med rubrikerna: ”Antti Keksi”, ”Etnisk nyckel – fördom och okunnighet” samt ”L’Ugritude – vår andes stämma i världen”. Som rubrikerna anger är detta en litteraturhistoria i vilken etnicitet spelar en central roll. Att kopplingen mellan finsk-ugrisk etnicitet och antikolonial kritik är viktig markeras av neologismen ”l’Ugritude”, en kombination av ”ugrisk” och ”Négritude”. Detta tema understryks även i Pohjanens introduktion som varvar reflektioner om tornedalsk ”l’Ugritude” med kritik av marginalisering av tornedalsk kultur i svenskt nationsbyggande. Som representativt exempel på ett verk som medverkat till osynliggörande har Pohjanen valt att diskutera *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, vilken som bekant beställdes för att svenska skolbarn skulle lära sig svensk geografi på ett lättsamt sätt:

Nils Holgersson såg aldrig oss. Författarinnan missade ett stort område av landet: Meänmaa vars första språk under de tre första tusen åren varit meänkieli. Selma Lagerlöf gav oss helt enkelt en svensk identitet. Vi fanns till

² För en utförligare diskussion se Heith (2009b). Se även Heith (2008).

genom ett annat folk, ett annat språk och en annan kultur i vårt eget land, dit svenskarna invandrat långt efter oss. (Pohjanen 2007, 11)

Samtliga författare som presenteras i de båda banden av *Den tornedalsfinska litteraturen* har sina rötter i Meänmaa, ett transnationellt område som täcker delar av Sverige och Finland på båda sidorna av gränsfloderna Torne-, Muonio- och Könkämä älv. Rosa Liksom och Bengt Pohjanen själv torde vara de författare som är mest kända utanför en lokal tornedalsk kontext. Pohjanen, som har en stor och mångsidig litterär produktion, har publicerats även på förlag som inte förknippas med en specifik etnisk grupp, till exempel Norstedts. På förlagets hemsida presenteras Pohjanen som en av Norstedts författare. Yrkesmässigt har Pohjanen en varierad bakgrund. I sin ungdom var han verksam som präst i Svenska kyrkan, men sedan dess har mycket vatten flutit under broarna. I *Wikipedia* anges följande yrken: ”författare, översättare, litteraturvetare, ortodox präst (som fader Benedikt)”. Rosa Liksom, som i andra sammanhang räknas som en finsk författare, är visserligen född i Meänmaa, men hon förknippas genom sin litterära produktion även med Helsingforsmiljöer. I *Nationalencyklopedin* karakteriseras Liksom som en finsk författare som är från Lappland. Tornedalen nämns inte. Det är alltså inte självklart hur de presenterade författarna ska kategoriseras i termer av etnisk och nationell tillhörighet. Men uppenbart är att den geografiska platsen Meänmaa är av betydelse för Pohjanen och Johanssons skapande av alternativa sanningar som lyfter fram det lokalt specifika i form av språk, kultur och historia. ”L’Ugritude” fungerar i detta sammanhang som en motpol till den ”etniska nyckel” som enligt Pohjanen styr etniska svenskars negativa skildringar av Tornedalen. ”l’Ugritude” lanseras som ett begrepp som fångar upp det tornedalskt specifika. Ett huvudtema är att det finns lokala sanningar kopplade till plats, historia, språk och etnicitet.

Grammatik på meänkieli: finska och meänkieli – jämbördiga släktingar

Pohjanen och Johanssons performativa bruk av namnet, kartan, gränsen och flaggan fungerar som avgränsningar både mot svensk och finsk majoritetskultur. En tolkning av detta är att Meänmaa presenteras som ett tredje rum som överlappar delar av Sverige och Finland, men som icke desto mindre har ett eget språk, en litteratur och en kultur som särskiljer det. Genom bruket av termen ”tornedalsfinsk” i stället för ”tornedalsk” framhävs banden till en finsk-ugrisk kulturell gemenskap. Samma tankegång återspeglas i ett språkträd i *Meänkielen kramatiiki* av Bengt Pohjanen och Matti Kenttä från 1996. Denna grammatik över meänkieli publicerades på meänkieli av Förlaaki Kaamos. Såväl Kaamos, som Barents Publisher, har grundats av Pohjanen med syftet att åstadkomma möjligheter att publicera på meänkieli.

Illustrationen syftar till att visa släktskapsförhållandena mellan de finsk-ugriska språken. Meänkieli, liksom andra minoritetsspråk på Nordkalotten, är idag marginaliserat och, enligt språkforskare, utrotningshotat som en följd av moderniseringsprocesser och assimilationspolitik (Pietikäinen et al., 2010, 6). Det är också förknippat med stigmatisering. I Mikael Niemis framgångsrika roman *Populärmusik från Vittula* beskrivs de tornedalska barnens socialisering, med identitetsförlust som resultat, på följande sätt:

”Vi bröt på finska utan att vara finnar, vi bröt på svenska utan att vara svenskar. Vi var ingenting.” (Niemi 2000, 50). Samtidigt fungerar språket som en av de viktigaste etniska markörerna som särskiljer en grupp från en annan. Allmänt är en av språkets funktioner att markera skillnader då kulturella identiteter skapas, samt att skapa gruppkänsla (Barth 1998; Jenkins 2008; Edwards 2009). Det gäller även om inte alla behärskar gruppens specifika språk. Språksociologen John Edwards förklarar detta med att det finns kopplingar mellan språk och identitet som är symboliska och att dessa band kan vara starkare än språkets kommunikativa funktion. Det är en förklaring till att meänkieli fyller en viktig funktion för skapandet av en tornedalsk etnisk och kulturell identitet, även om inte alla tornedalningar kan språket.

1.3.2.1. Sukulaiset

Språkträd ur *Meänkielen kramatiiki* av Bengt Pohjanen och Matti Kenttä

Om man ser närmare på innehållet i den första meänkieli-grammatiken, *Meänkielen kramatiiki*, är det påfallande att avgränsningar görs som särskiljer det tornedalska. Titeln på avsnittet som presenterar släktskapet mellan finsk-ugriska språk i form av ett språkträd är ”Sukulaiset”, ”Släktingar”. Längst ner till höger på illustrationen är meänkieli placerat i en grupp tillsammans med fyra ”nära släktingar”. Finska och meänkieli presenteras som medlemmar av samma familj med ett gemensamt ursprung, men de fram-

ställs inte som identiska. Det visuella arrangemanget fungerar både som en identitetsmarkör som särskiljer meänkieli som ett eget språk, och som en förhandling av språkliga hierarkier. Finska tilldelas inte en position som inbegriper att språket ses som överlägset meänkieli. Tvärtom presenteras de båda språken som jämbördiga finsk-ugriska språk. Detta är ett exempel på hur kulturell status kan förhandlas och hierarkier utmanas. Mot denna bakgrund kan *Meänkielen kramatiiki* betecknas som en performativ tolkning som syftar till skapandet av en positiv tornedalsk kulturell identitet.

Etnicitet och ras

Under senare årtionden har det rått skilda meningar bland forskare om vilken betydelse etnicitet har för att tolka och beskriva kulturella företeelser. Den ena ytterligheten representeras av forskare som Werner Sollors som tonat ned betydelsen av etnicitet i en globaliserad värld. Böckerna *Beyond Ethnicity* (1986) och *The Invention of Ethnicity* (1989) diskuterar den roll etnicitet spelar i amerikansk kultur (Sollors 1986; Sollors 1989). De fick en viss internationell spridning och under några år kunde man även i skandinaviska forskningsmiljöer höra, och läsa, påståenden om att etnicitet var överspelat. Så sent som 2010 är litteraturvetaren Magnus Nilsson kritisk till att begreppet används i samtida analyser av det han kallar ”den föreställda mångkulturen” (Nilsson 2010). Dock är Nilssons utgångspunkt i boken *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* en annan än Sollors. Enligt Nilssons tolkning resulterar fokusering av etnicitet till reduktionistiska läsningar av så kallad ”invandrarlitteratur”, vilket bidrar till att ta bort fokus från den kategori som enligt honom bättre lämpar sig för samhällsanalys, nämligen klass (se även Simonsen 2010). En likhet mellan Sollors och Nilsson är att båda tonar ner etnicitetens betydelse för analys av kulturella fenomen.

Det har också uttryckts farhågor att bruk av begreppen etnicitet och ras skulle skapa och förstärka skillnader mellan människor. Bland forskare råder konsensus om att båda kategorierna saknar ett essentiellt innehåll. Ashcroft, Griffiths och Tiffin konstaterar att begreppet etnicitet, till skillnad från ”ras”, ofta används för att uttrycka en positiv självuppfattning som kan ge vissa fördelar till den etniska gruppen: ”ethnicity is usually deployed as an expression of a positive self-perception that offers certain advantages to its members.” (Ashcroft, Griffiths & Tiffin 2009, 75). Vidare konstaterar de att: ”ethnicity and its components are relative to time and place, and, like any other social phenomenon, they are dynamic and prone to change.” (Ibid.). Den norske antropologen Fredrik Barths har i en känd analys beskrivit hur etniska grupper skapas genom särskiljande gränsdragningar. Temat utvecklas i inledningen till artikelsamlingen *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. (Barth 1998). Barth behandlar den funktion gränsdragningar har för grupperns självidentifikation och han betonar att en etnisk grupps gränser är dynamiska och mångfacetterade. Han tar särskilt upp bruket av dikotomiseringar för att skapa och upprätthålla särskiljande gränser. Grundläggande för etnisk kategorisering är att inkludering och exkludering fungerar som strategier för att skapa grupp känsla, en känsla av ett ”vi” som särskiljs från ”dem”. Barth är inte essentialist. Liksom Ashcroft, Griffiths och Tiffin gjort efter honom, påpekar han att de kriterier som används som etniska markörer är skiftande och kontextuella: ”The

features that are taken into account are not the sum of 'objective' differences, but only those which the actors regard as significant." (Barth 1998, 14).

Det kan finnas en risk att skillnader aktiveras på sätt som är negativa för etniska minoriteter. Samtidigt har etnicitet blivit viktig för många grupper när de identifierar sig själva. Som Ashcroft, Griffiths och Tiffin påpekar kan bruk av etnicitet vara fördelaktigt för en grupp i skapandet av positiva självbilder. Beträffande kategorin ras så har rasism knappast försvunnit, varken ur historien eller samtiden, bara för att termen undviks. Det kan till och med finnas en fara i att undvika att tala och skriva om ras eftersom rasifiering av människor osynliggörs. Därmed skapas en illusion av att företeelsen rasism inte existerar. Men det är en balansgång – utan tvekan kan grupper aktivera det förflutnas rastänkande i nuet för att skapa skillnader som exkluderar. Samtidigt måste det gå att föra en diskussion om den rasism som funnits, och som fortfarande finns.

Etnicitet, ras och vithet

Werner Sollors och hans efterföljare har inte varit oemotsagda. I hans hemland USA finns forskningsgrenen "ethnic studies", och som en underavdelning till den "ethnic literary studies", i vilka etnicitet och ras fungerar som utgångspunkter för studier av relationer mellan majoritet och minoriteter (Singh & Schmidt 2000, xi-xx). Inte sällan rör det sig om analyser av ojämlika maktrelationer. I USA finns idag ett flertal förgreningar av "ethnic studies", t.ex. Black American Studies, Hispanic Studies och Asian American Studies. En forskningsgren som under senare år blivit alltmer etablerad i USA, Australien, Nya Zeeland, Sydafrika och Storbritannien är Critical Whiteness Studies, ibland kallad Critical Race and Whiteness Studies. Det är dessa forskningsinriktningar, enligt vilka etnicitet och ras är centrala kategorier i kulturproduktion, som inspirerat denna artikels diskussion om tornedalsk kulturell mobilisering.

I den tornedalska litteraturhistorien och grammatiken upprättas meningsbärande kontraster mellan olika positioner, t.ex. kulturell homogenisering kontra kulturell pluralism, dominerande majoritetskultur kontra marginaliserade minoritetskulturer, föreställningar om ett avetnifierat och avrasifierat samhälle, å ena sidan, och explicit etnifiering och rasifiering, å andra. Ett viktigt tema är historieskrivning och den roll beskrivningar av det nationella spelar för att skapa föreställningar om "folket". I en svensk historisk, nationell kontext kan till exempel tornedalingarnas "finskugriskhet" relateras till tongivande rasbiologers föreställningar om att finnarna rasmässigt var annorlunda än svenskarna. I en artikel använder Pia Laskar formuleringen "de kranie- och språkmässigt annorlunda finnarna" då hon diskuterar den roll mätning av skallar och språkanalys hade under 1800-talet för att skapa idéer om nationens folk (Laskar 2008, 148).

Mothistorier

En central fråga är om det finns någon position från vilken historiskt marginaliserade grupper kan skapa berättelser och föreställningar om vilka de är. Frågan kan relateras till Spivaks diskussion om huruvida "the subaltern can speak", det vill säga om det finns någon institutionell inramning från vilken undertrycktas eller marginaliserades berättelser kan formuleras och bli hörda (Spivak 2010). Givetvis är det skillnader mellan de un-

dertryckta Spivak diskuterar – kvinnor i tredje världen, exemplifierade av indiska kvinnor – och tornedalingar. En fara som tas upp i granskningen av läsningar av Spivaks ”Can the Subaltern Speak?”, som publicerades i bokform 2010, är att ”subalternitet” essentialiseras. Rosalind Morris understryker att ”Subalternity is less an identity than what we might call a predicament [. . .]. [I]n Spivak’s definition, it is the structured place from which the capacity to access power is radically obstructed.” (Morris 2010, 8). Intressant med tanke på historier som produceras av marginaliserade grupper är frågan om vilka slags representationer som är tillgängliga och möjliga för en individ som strävar efter att ”tala”, en individ som är ”possessed by the consciousness of having been obstructed, contained, or simply misread for so much of her life?” (Ibid.).

Frågan om vilka som kan komma till tals och vilka som blir hörda kan även relateras till Stefan Jonssons diskussion av centrum och periferier i *Världens centrum*. Enligt Jonssons resonemang finns det mekanismer relaterade till globaliseringen som leder till en kulturell likriktning, vilket gör att kulturer i periferierna missgynnas. Då Rosalind Morris diskuterar Spivaks ”Can the Subaltern Speak?” hänvisar hon till Spivaks intresse för temat ”att läsa historiens tystnader”, ”reading the silences of history” (Morris op. cit., 2). Det är ett slags läsning som aktualiseras i kontexter där marginaliserade grupper inte fått berätta sina historier, vare sig det rör sig om kastlösa kvinnor i Indien eller tornedalingar i Sverige.

En alternativ epistemologi

I essän *Världens centrum* kretsar Stefan Jonsson kring hur kunskapsproduktion bidragit till att skapa centrum och periferier. Ett centrum är per definition det ställe där kunskap produceras, kunskap som befäster centrets makt, till exempel i form av tolkningsföreträde. Den kunskap som produceras kan kallas representationell (Jonsson 2001, 36). Mot denna typ av kunskapsproduktion ställer Jonsson det han kallar ”platsens sanning”, vilken utvecklats av människor som lever i de miljöer som beskrivits utifrån av besökare från ”centret”. Karakteristiskt för denna alternativa kunskapsproduktion är att den är kopplad till performativitet, ”det performativa frambringandet av ny kunskap” (Jonsson op. cit., 37). Skapandet av tornedalsk litteraturhistoria och grammatik kan ses som uttryck för det slags lokala sanning och performativa frambringande av ny kunskap som Jonsson diskuterar. Det lokala sättet att representera kan förstås som en kunskapsproduktion som bygger på andra premisser än centrets sätt att beskriva världen. Då blir den tornedalska kulturella mobiliseringen begriplig som uttryck för en alternativ logik. Att framställa alternativa litteraturhistorier och grammatikor är ett sätt att producera den ”platsens sanning” som inte fångats upp av berättelser från centret.

Det är på intet sätt unikt för Sverige att den etniska majoriteten ofta fungerar som en underförstådd norm för nationell kultur och identitet. Etnicitetsforskarna Fenton och May påpekar att utbredda föreställningar bland etniska majoriteter om att etnicitet inte har någon betydelse, alternativt att kategorin bara är relevant för att karakterisera de Andra, beror på att majoriteter tenderar att se sig själva som den moderna nationens självklara norm. De betonar att etnicitet har betydelse för majoriteters självdefinition även om detta inte erkänns öppet:

[A]ll groups – both minority and majority ones – incorporate an ethnic dimension and the failure of the latter to recognise or acknowledge this has more to do with differential power relations between groups than with anything else. Ethnic majority status is an unaccustomed thought simply because the majority tends to assume, without much reflection, the normalised and normative status of their identity, and its (unquestioned) place of pre-eminence. In other words, majority group members, being neither 'ethnic' nor a 'minority', simply represent modernity, or the modern (civilised) way of life. By extension, this tacit ethnic status almost certainly includes the equating of an ethnic majority with a (or even, the) nation. (Fenton & May 2002, 10-11)

Ett annat tema av betydelse för analys av nationell kultur och identitet är relaterat till nationella självbilder. Under senare år har det framförts en del kritiska granskningar av de nordiska ländernas självbilder, enligt vilka man ser sig själva som moderna, progressiva och jämlika nationer, till skillnad från andra länder som inte kommit lika långt i utvecklingen. I artikelsamlingen *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*, publicerad 2009, lanseras begreppet "colonial complicity" för att beteckna en kritisk historieförståelse som tar avstånd från föreställningar om att just de nordiska länderna skulle vara obesudlade av ojämlikhet, rasism och kolonialism.³ I stället betonar författarna att kolonialismens tankemönster är djupt rotade även i de nordiska länderna och att strukturell rasism och segregering förekommer.⁴ Temat tangeras även av Hettne, Sörlin och Østergård, som i en studie av den globala nationalismen framhäver kopplingar mellan modernitet, folkhemsbygge och exkludering baserad på etnicitet. Författarna konstaterar: "Det svenska folkhemmet i Per Albins klassiska tappning var utan tvekan tänkt för etniska svenskar, även om detta aldrig framhölls eller ansågs behöva framhållas." (Hettne, Sörlin och Østergård 2006, 400).

En tredje tendens – platsens sanning

Stefan Jonsson urskiljer tre utvecklingslinjer på kulturens område i globaliseringens tidevarv: standardiserad elitkultur, kommersiell masskultur och en tredje tendens som består av "alla de lokala, nationella och etniska rörelser som försöker stå emot globaliseringen av kulturen." (Jonsson 2001, 86-87). Om Pohjanen och Johanssons tornedalska litteraturhistoria och Pohjanen och Kenttäs grammatikbok passas in i en berättelse om globaliseringen representerar de den tredje tendensen. Utmärkande för denna är att den utmanar föreställningen om universella värdemätare som all kulturproduktion kan mätas mot. I stället blir frågor om kulturell identitet och etnisk tillhörighet viktiga, liksom specifika kulturella sammanhang som inte kan ekvivaleras enligt en universell standard

³ Begreppet "colonial complicity" har tidigare använts t.ex. av Spivak. I den nämnda artikelsamlingen används det i analyser av fenomenen i de nordiska länderna.

⁴ I sammanhanget kan även *Ord & Bilds* temanummer "Norden & kolonialismen", 2008:2, nämnas. I numret framhävs att de nordiska länderna varit en del av den västeuropeiska världen som "haft privilegiet att definiera världens centrum och periferier" (Verdinelli, s. 6).

(se Jonsson op. cit., 87-88). Gemensamt för de två banden om tornedalsfinsk litteratur och grammatikboken på meänkieli är att de framställts i en lokal, tornedalsk kontext av aktörer som är engagerade i tornedalsk kulturell mobilisering. De utmanar traditionella litteraturhistorier och grammatikor som producerade av akademiker knutna till akademiska institutioner. Med hjälp av Bourdieus begrepp ”habitus” och ”kulturellt kapital” kan frågan om auktoritet och makt problematiseras. Närmare bestämt: Vem har auktoritet och makt att beskriva och fastslå hur ett språk är besläktat med ett annat språk och hur en specifik litteraturhistoria ska berättas? Ett svar som ligger nära till hands är att kompetenta forskare inom disciplinerna språkvetenskap och litteraturvetenskap är mest lämpade. Emellertid kan frågan om makt och auktoritet analyseras från olika utgångspunkter. Inom exempelvis postkolonial teori, etnicitetsforskning och urfolksforskning finns ett fokus på hur modern vetenskap har bidragit till att marginalisera etniska minoriteter och urfolk (se Smith 2004, kap. 2-4). När den maoriska forskaren Linda Tuhiwai Smith diskuterar detta tema använder hon termen ”outsider research” för att beteckna praktiker som har exkluderat urfolk från moderniteten (Smith op. cit., 42).⁵ Såväl globaliseringsberättelsens tredje tendens som urfolksforsknings och postkolonial teoris kritik av ”outsider research” fångar upp det performativa anslaget i de tornedalska diskuterade texternas frambringande av lokal kunskap och platsens sanning.

En annan tolkningsram för den tornedalska litteraturhistorien och grammatikboken är berättelsen om moderniseringen av Sverige förstådd som en process karakteriserad av kulturell homogenisering.⁶ I analyser har likriktningen kopplats till konstruktioner av etniska minoriteter, som t.ex. tornedalingar och samer, som de Andra (Vallström 1999; Mebius 1999). Modernisering och kulturell homogenisering är processer de diskuterade texterna förhåller sig till då de betraktas utifrån en svensk nationell kontext. Detta kan beskrivas som att en typ av historisk kulturproduktion utmanas av lokala aktörer som beskriver verkligheten på ett nytt sätt. Stuart Hall har beskrivit kultur som produktion och utbyte av mening. I sammanhanget använder han ordet ”meanings”: ”Primarily, culture is concerned with the production and the exchange of meanings – the ’giving and taking of meaning’ between the members of a society or a group” (Hall 2012, 2). Mot bakgrund av att tornedalsk etnicitet upplevts, och framställts, som ett stigma i olika sammanhang är det en medveten omvärdering som presenteras i *Den tornedalsfinska litteraturen* och *Meänkielen kramatiiki*. Båda texterna framställer nya tolkningar som skapar alternativa föreställningar om tornedalsk etnicitet och kultur med syftet att utmana stigmatiserande konstruktioner, marginalisering och kulturell utplåning genom assimilering. Exempelen kan också ses som performativa handlingar som skapar positioner från vilka tidigare inte berättade litteratur- och språkhistorier utmanar nationella institutionella inramningar som bidragit till kulturell homogenisering och marginalisering av etniska minoriteter.

⁵ Smith nämner även beteckningarna ”white research” och ”academic research” (ibid.).

⁶ Detta är huvudtesen i Arvastson 1999. Samtliga artiklar i samlingen beskriver moderniseringen av Sverige som en process som resulterade i kulturell homogenisering.

Litteratur

- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [1983]. London & New York: Verso 2006
- Arvastson, Gösta (red.), *Järnbur eller frigörelse? Studier i moderniseringen av Sverige*, Lund: Studentlitteratur 1999
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths & Helen Tiffin, *Post-Colonial Studies: The Key Concepts* [2000]. London & New York: Routledge 2009
- Austin, J. L., *How To Do Things With Words*. Cambridge, Ma: Harvard University Press 1962
- Barth, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Long Grove, Ill.: Waveland Press 1998
- Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge 1990
- Edlund, Lars-Erik, (red.), *Norrländsk Uppslagsbok*, band 3, Umeå: Norrlands Universitetsförlag 1995
- Edwards, John, *Language and Identity: Key Topics in Sociolinguistics*, Cambridge: Cambridge University Press 2009
- Elenius, Lars, *Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv*, Lund: Studentlitteratur 2006
- Fenton, Steve & Stephen May, "Ethnicity, Nation and 'Race': Connections and Disjunctures", i: Steve Fenton & Stephen May (red.), *Ethnonational Identities*, Houndmills, Basingstoke, New Hampshire & New York: Palgrave Macmillan 2002, 1-20
- Hall, Kira, "Performativity", i: *Journal of Linguistic Anthropology* 9 (1-2) 2000, 184-187
- Hall, Stuart, "Introduction", i: Stuart Hall (red.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, 2:a upplagan [1997]. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications 2003, 1-11
- Heith, Anne, "Fluid Identities and the Use of History: The Northern Lights Route and the Writings of Bengt Pohjanen", i: Johan Fornäs & Martin Fredriksson (red.), *Inter: A European Cultural Studies Conference in Sweden*, Linköping: Linköping University Electronic Press 2007, 227-241
- Heith, Anne, "Litteraturhistorieskrivning och det nationellas förändringar", i: *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2 (2008), 17-19
- Heith, Anne, "Europeanization and Regional Particularity: The Northern Lights Route and the Writings of Bengt Pohjanen", i: Theo D'haen & Iannis Goerlandt (red.), *Literature for Europe*, Amsterdam och New York: Rodopi 2009, 342-361
- Heith, Anne, "Nils Holgersson Never Saw Us: A Tornedalian Literary History", i: Heidi Hansson och Cathrine Norberg (red.), *Cold Matters: Cultural Perceptions of Snow, Ice and Cold*, Northern Studies Monographs 1. Umeå: Umeå Unversitet & Kungliga Skytteanska Samfundet 2009b, 209-221
- Hettne, Björn, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*, 2:a uppl., Stockholm: SNS Förlag 2006

- Jenkins, Richard, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*, Los Angeles, London, New Delhi & Singapore: Sage Publications, 2:a utgåvan 2008
- Jonsson, Stefan, *Världens centrum. En essä om globaliseringen*, Stockholm: Norstedts 2001
- Keskinen, Suvi et al. (red.), *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Aldershot: Ashgate 2009
- Laskar, Pia, ”Att pussla med finska kranier”, i: *Ord & Bild*, 2 (2008), 142–149
- Lloyd, Moya, ”Performativity, Parody and Politics”, i: *Theory, Culture & Society*, 16(2) 1999, 195–213
- Marklund, Karin (red.), *Norrländsk Uppslagsbok*, vol. 1, Höganäs: Bra Böcker 1993
- Mebius, Anders, ”Föreställningen om samerna som de Andra. Rasbiologi, genetik och självidentifikation”, i: Gösta Arvastson (red.), *Järnbur eller frigörelse? Studier i moderniseringen av Sverige*. Lund: Studentlitteratur 1999, 105-118
- Morris, Rosalind C., ”Introduction”, i: Rosalind C. Morris (red.), *Can the Subaltern Speak: Reflections on the History of an Idea*, New York: Columbia University Press 2010, 1-18
- Niemi, Mikael, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm: Norstedts 2000
- Nilsson, Magnus, *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora, Möklinta: Gidlunds förlag 2010
- Pietikäinen, Sari et al., ”Regulating Multilingualism in the North Calotte: The Case of Kven, Meänkieli and Sámi Languages”, i: *Acta Borealia* 27(1) 2010, 1–23
- Pohjanen, Bengt & Matti Kenttä, *Meänkielen kramatiiki*. Övertorneå: Förlaaki Kaamos 1996
- Pohjanen, Bengt & Eeva Muli, *Meänkieli rätt och lätt*. Överkalix: Barents Publisher 2005
- Pohjanen, Bengt & Kirsti Johansson, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom*, Överkalix: Barents Publisher 2007
- Pohjanen, Bengt & Kirsti Johansson, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kalkkimaa till Hilja Byström*, Överkalix: Barents Publisher 2009
- Schechner, Richard, *Performance Studies: An Introduction*. London: Routledge 2002
- Simonsen, Kim, ”Litteratur og globalisering?”, recension av Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, recension, i: *Edda* 4/10 (2010), 436-440
- Singer, Milton (red.), *Traditional India: Structure and Change*. Philadelphia: American Folklore Society 1959
- Singh, Amritjit & Peter Schmidt, ”Introduction”, i: Amritjit Singh & Peter Schmidt (red.), *Postcolonial Theory and the United States: Race, Ethnicity and Literature*. Jackson: University of Mississippi Press 2000, xi–xx
- Smith, Linda Tuhiwai, *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. London & New York: Zed Books/Dunedin: Otago Press 2004
- Sollors, Werner, *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*. New York: Oxford University Press 1986.

- Sollors, Werner (red.), *The Invention of Ethnicity*. New York: Oxford University Press 1989
- Spivak, Gayatri Chakravorty, "In Response: Looking Back, Looking Forward", i: Rosalind C. Morris (red.), *Can the Subaltern Speak: Reflections on the History of an Idea*. New York: Columbia University Press 2010, 227-236
- Vallström, Mikael, "Att möta andra. Etnologins praktik och reflexivitetens konsekvenser", i: Gösta Arvastson (red.), *Järnbur eller frigörelse? Studier i moderniseringen av Sverige*. Lund: Studentlitteratur 1999, 133-146
- Verdinelli, Cecilia, "Redaktionellt", i: *Ord & Bild*, 2 (2008), 4-7

Elektroniska källor

Dino Felluga, "Modules on Butler".

<http://www.cla.purdue.edu/english/theory/genderandsex/modules/butlerperformativity.html>, 4.11.2012

Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se/rosa-likksom>, 18.6.2012

Wikipedia, http://sv.wikipedia.org/wiki/Bengt_Pohjanen, 30.10.2011

Under publicering

Heith, Anne, "Aesthetics and Ethnicity: The Role of Boundaries in Sámi and Tornedalian Art", i: Lars Jensen och Kristín Loftsdóttir (red.), *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region*, Aldershot: Ashgate

Heith, Anne, "Challenging and Negotiating National Borders: Sámi and Tornedalian AlterNative Literary History", i: Hein Viljoen (red.), *Crossing Borders, Dissolving Boundaries*, Aldershot: Ashgate

Heith, Anne, "Anticolonial and Postcolonial De-/Construction of the Nation: A Tornedalian Finnish Literary History", i: Petra Broomans et al. (ed.), *Battles and Borders. Perspectives on Cultural Transmission and Literature in Minor Language Areas*, Groningen: Barkhuis Publishing

Heith, Anne, "Ethnicity, Cultural Identity and Bordering: A Tornedalian Negro", i: *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 52 (2012), www.folklore.ee/folklore

Författarpresentation

Anne Heith, dr. art., docent i litteraturvetenskap, Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Forskningsintressen: etnicitet och litteratur, critical race and whiteness studies, kulturstudier, genus, postkoloniala studier, urfolksstudier. Senast publicerade bok: *Texter, medier, kontexter* (2006). Har publicerat ett stort antal artiklar, bl. a. om tornedalsk och samisk litteratur. E-post: anne.heith@littvet.umu.se

English summary

The language Meänkieli is an official minority language in Sweden since the year 2000. The acknowledgement of the existence of historical linguistic minorities reflects the fact that Sweden has always been a multiethnic and multilingual space. Long before the

present day borders were established there were Sami people and Finno-Ugric groups of people in the northernmost parts of Scandinavia. Since a couple of decades the cultural mobilization among the Swedish Tornedalianians has been intensified. Publishing houses which publish in Meänkieli (previously called Tornedalian Finnish) have been established. Furthermore there are conscious attempts at constructing a literary tradition and at producing grammar books of Meänkieli. In 2007 the first volume of a Tornedalian literary history co-authored by Bengt Pohjanen and Kirsti Johansson was published, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom*. Two years later a second volume, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kalkkimaå till Hilja Byström*, was published. Both volumes performatively construct a specific Tornedalian literary tradition which is distinguished from a Swedish national tradition. This may be interpreted as a deconstruction of notions of a homogeneous Swedish nation through the production of local truths which challenge culturally homogenizing nation-building.

Nyckelord

Meänmaa, meänkieli, Tornedalen, litteraturhistoria, L'Ugritude, lokala sanningar, etnicitet